

A BEÁS LÉTIGE DIALEKTÁLIS ALAKJAI¹

Rosenberg Mátyás

Bevezetés

Írásomban a Magyarországon beszélt beás nyelvváltozatokban használt létigeik jelen és folyamatos múlt idejű alakjairól szeretnék számot adni, melyeket elsősorban dialektológiai szempontból vizsgálok. A korábbi gyűjtéseket szeretném árnyalni, illetve kiegészíteni (ld. Papp 1980, 1982a, 1982b; Orsós 1997, 2002a, 2002b, 2008; Varga 1997; Orsós–Kálmán 2009), hiszen az említett kutatók alapjában véve kisszámú informátorra alapozták a kutatásaikat, a témát pedig nem, vagy csak röviden érintik. Elsőként arra a kérdésre kívánok válaszolni, hogy milyen eltérés fedezhető fel a szakirodalmi adatok és a beszélőközösségek jelenlegi gyakorlata között, másodsorban pedig Magyarországgal szomszédos országokból származó, saját gyűjtésű beás adatokkal is összevetem azokat a teljesebb kép érdekében.

2013 óta végzek terepmunkát beásként ismert közösségekben. A beások által beszélt nyelvváltozatokat dialektológiai aspektusból vizsgáló terepmunkám során összesen 165 településről gyűjtöttem nyelvi adatokat, melyek körülbelül 2250 adatközlőtől származnak. Az interjúk elsősorban beás és magyar nyelven készültek Magyarországon, Szlovéniában, Horvátországban, Bosznia-Hercegovinában, Szerbiában, Romániában, Ukrajnában, Szlovákiában, Csehországban, de akad köztük romani, román, szlovák, ukrán, angol nyelvű is. Szinte minden esetben sor került elicált adatfelvételre (egy 270 mondatot tartalmazó fordítási kérdőív segítségével, melynek során 1900 elemet vizsgálok, valamint direkt rákérdezés módszerét is alkalmaztam), valamint nem elicált adatfelvételre is (spontán beszélgetés velem, vagy a közösség más tagjaival, ritkább esetben mesék, dalokat rögzítettem). A kutatási eredményeket egy saját készítésű korpuszelemző programmal dolgozom fel, később egy online adatbázisban is kereshetővé válnak. A vizsgálatban prioritást kapnak a morfológiai és hangtani jelenségek, valamint a lexikai különbségek.

¹ A tanulmány a K 129378 számú projekt keretében, a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal által biztosított támogatás segítségével valósult meg.

1. A beás nyelvváltozatokról röviden

A beásnak tekintett közösségek és nyelvváltozatok besorolása számos problémába ütközik. A beás csoportok megnevezésére térségenként, nyelvenként eltérő nevek vannak használatban, de nyelvváltozataik megnevezésére is számos kifejezést (glottonimát) ismerünk. Különböző endo- és exoetnonimákat használnak országonként, nyelvenként, etnikai (al)csoportonként is, így egyelőre nincs olyan definíció, mellyel minden közösség maradéktalanul azonosulni tudna, ugyanis egyes csoportok nem minden esetben vállalnak közösséget egymással. Az endo- és exoetnonimák változatos rendszere, az egymás alá-, mellé-, vagy fölérendeltségi viszonyok heterogén földrajzi, társadalmi és etnikai viszonyokra mutatnak rá, melynek legfontosabb eleme az azonosítás és a különbségtétel (részletesen lásd Rosenberg 2018a). A beás etnikai csoportok más etnikai csoportokhoz hasonlóan azonban nem eleve adott csoportként léteznek, hanem létrehozzák őket, méghozzá két módon, „belülről”, azáltal, hogy a csoportok tagjai reprodukálják a csoport képzetét és a hozzá való tartozásukat (pl. *băjaș*², *cîgan*), és kívülről, a környezet kategorizációs, klasszifikációs tevékenysége révén (pl. *munčan*, *ardilën*, *gul'ec*) (Szalai 2006: 26; Feischmidt 2010: 12; Rosenberg 2018a: 101).

Az egyes endo- és exoetnonimák (pl. *muncsán*, *oláh*, *lingurár*, *dunás*, *tiszaháti*), illetve glottonimák (*băjișeșce*, *dă băjaș*, *cîgăniv*, *rămîneșce* stb.) rendszere, a beás csoportok kategorizációja és az általuk beszélt nyelvváltozatok között csak laza, áttételes kapcsolat van, ezért azok használata nem bizonyul elegendőnek. Alacsony intenzitással ugyan, de több országban is folynak komparatív dialektológiai vizsgálatok (ld. Sikimić 2005a, 2005b; Sorescu Marinković 2008, 2011a, 2011b; Radosavljević 2012; Arató 2013, 2015, 2016; Rosenberg 2017, 2018a, 2018b, Kahl–Nechiti 2019), a gyűjtött adatoknak viszont egyelőre csak töredéke látott napvilágot. Az eddigiek alapján nem lehet egyértelmű következtetéseket levonni, az újabb adatok és elemzések fényében módosulhatnak az eredmények, de annyit megállapíthatunk, hogy a magyarországi beásnak tekintett közösségek regionális nyelvváltozatai történeti, tipológiai szempontból egyelőre három nagyobb tranzicionális dialektuscsoportba sorolhatók. Mindhárom dialektuscsoport mögött legalább két korábbi román nyelvjárás áll, így azok alapján, hogy az elnevezésekben feltüntetjük az átmenet körülbelüli kezdeti- és végpontját,

² Írásomban minden beás nyelvi adatot – más művek eltérő gyakorlata esetén is – tudományos helyesírással szerepeltetek.

megkülönböztethetünk egy erdélyi-bánáti eredetű, egy munténiai-bánáti eredetű és egy erdélyi-körösvidéki eredetű nyelvjárást. Az egyes közösségek beszédében a beszélők alacsony és folyamatosan csökkenő száma ellenére belső változatosság is megfigyelhető, nemcsak lexikai szinten, hanem a fonológiában, a morfológiában és a szintaxisban is.

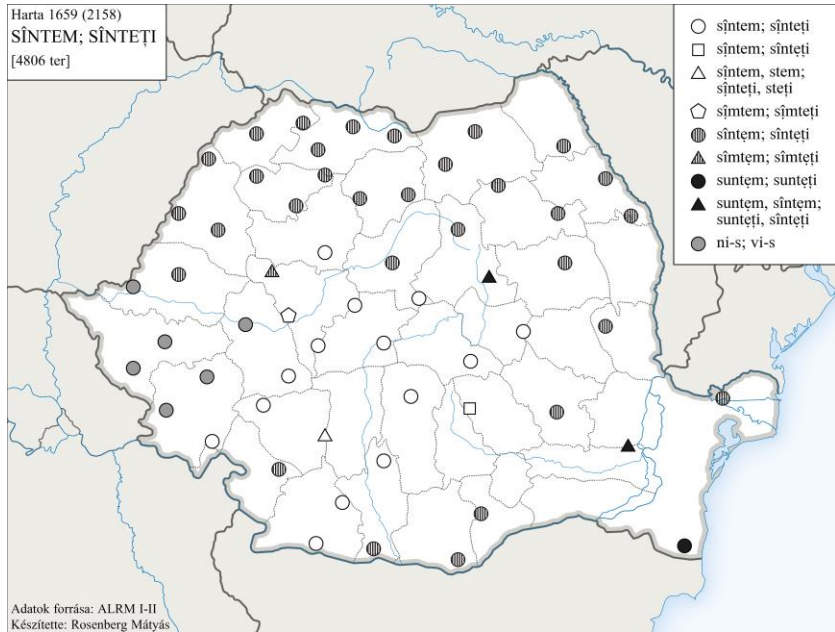
2. A román létigei paradigma

A beás és a román közti szubjektív differencia mértékét az anyanyelvi beszélők leggyakrabban az eltérő hangtan, másodikként pedig a létigék mentén ragadják meg. A román területeken főként a latin létigék utódai vannak használatban (lásd az 1. táblázatot). Az alábbiakban látható, hogy az eltelt több évszázadnyi idő ellenére, a latin és a sztenderd román alakok között nincs nagymértékű differencia, ahogyan az összehasonlítás kedvéért jelölt sztenderd spanyol alakok között sincs.

1. táblázat: *A szintetikus és hibrid jelen idő ragozási paradigmája*

	latin	román	spanyol
1SG	<i>sum</i>	<i>sunt (sînt)</i>	<i>soy</i>
2SG	<i>es</i>	<i>ești</i>	<i>eres</i>
3SG	<i>est</i>	<i>este</i>	<i>es</i>
1PL	<i>sumus</i>	<i>suntem</i>	<i>somos</i>
2PL	<i>estis</i>	<i>sunteți</i>	<i>sois</i>
3PL	<i>sunt</i>	<i>sunt (sînt)</i>	<i>son</i>

A sztenderd és a beszélt nyelvváltozatok között olykor hatalmas különbségek is lehetnek. Míg ma Romániában országszerte az tapasztalható, hogy a *sunt*, *suntem*, *sunteți* alakok terjednek a nyelvi norma révén, ezek a regionális variánsok korábban csak néhány periférikus helyen voltak használatban (lásd az 1. ábrát).

1. ábra: A jelen idejű létige 1-2PL alakjának mintázata Romániában

Amennyiben a térkép helyes, a román *sîntem* 'vagyunk' és *sînteți* 'vagytok' alakok tekintetében elsősorban észak és dél közötti hangsúlybeli eltérések adódnak. A latin mintára normává tett és az iskolai oktatásban az 1993-as írásreform óta kötelező *suntem*, *sunteți* alakok elenyésző arányban voltak használatban az atlasz kiadását (1956–1961) megelőző adatgyűjtés során, és mint látható, mindössze egy adatfelvételi ponton volt egyeduralgó. Az atlasz készítésének idején még a *sînt* forma volt a norma része, a beszélt nyelvben pedig máig változatlanul inkább ez az alak a használatos. Leolvashatók a bánáti régióban a *ni-s* 'vagyunk' és *vi-s* 'vagytok' alakok is.

3. Létigék beás közösségek nyelvváltozataiban

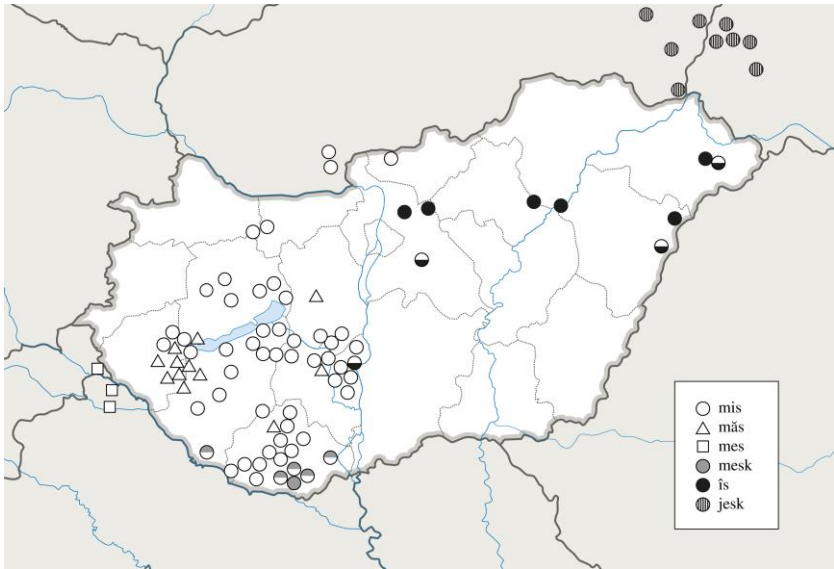
Ha a beás forrásokat vizsgáljuk, az Orsós-féle szótárban úgy találjuk, hogy a *ńis*, *vic* alakok Tolna megyében, az *ășceń*, *ășceec* Baranyában és Somogyban, a *sînceń*, *sîncec* formák pedig Zalában vannak használatban, a *mis* pedig minden területen ebben az alakban használatos (Orsós 2008: 7). A beásban a *jeșce* alak mellett ismert egy rövid, a mondatban betöltött pozíciója

következtében sokszor kopulatív $\check{a}j_{3SG}$ és $\check{a}s_{3PL}$ alak is, melyek a román beszélt nyelvben is gyakoriak, csak zárt magánhangzóval, tehát az $\hat{i}s_{3SG=PL}$, e_{3SG} , $\hat{i}i_{3SG}$ alakokkal is számolnunk kell. Összefoglalva az eddigieket, a románnal összevetve a következőket várjuk (Orsós 2008, DEX 2016 alapján):

2. táblázat: A beás és a román jelen idő ragozási paradigmája a szótárak alapján

	beás (Tolna)	beás (Baranya és Somogy)	beás (Zala)	beszélt román
1SG	<i>mis</i>			<i>sunt (sînt, îs)</i>
2SG	<i>ješć</i>			<i>ești</i>
3SG	<i>ješće (ăj)</i>			<i>este (e, îi)</i>
1PL	<i>ńis</i>	<i>ăšćeń</i>	<i>sîńceń</i>	<i>suntem</i>
2PL	<i>vic</i>	<i>ăšćec</i>	<i>sîńcec</i>	<i>sunteți</i>
3PL	<i>ješće (ăs)</i>			<i>sunt (îs)</i>

Az kapott eredmények ettől jelentősen eltérnek. Ha összevetjük a fentiek közül az 1SG alakokat a terepmunkám során nyert adatokkal (lásd a 2. ábrát), a vártnál jóval heterogénebb kép rajzolódik ki, tekintve, hogy a gyűjtött formák 4 főcsoportba sorolhatók (*jesk*, *îs*, *mis*, *mesk*), illetve két további változattal is találkozhatunk (*măs*, *mes*), így tehát megállapíthatjuk, hogy a paradigma ezen pontján a vártnál is jelentősebb mértékben vannak jelen térbeli megoszlást mutató alakok.

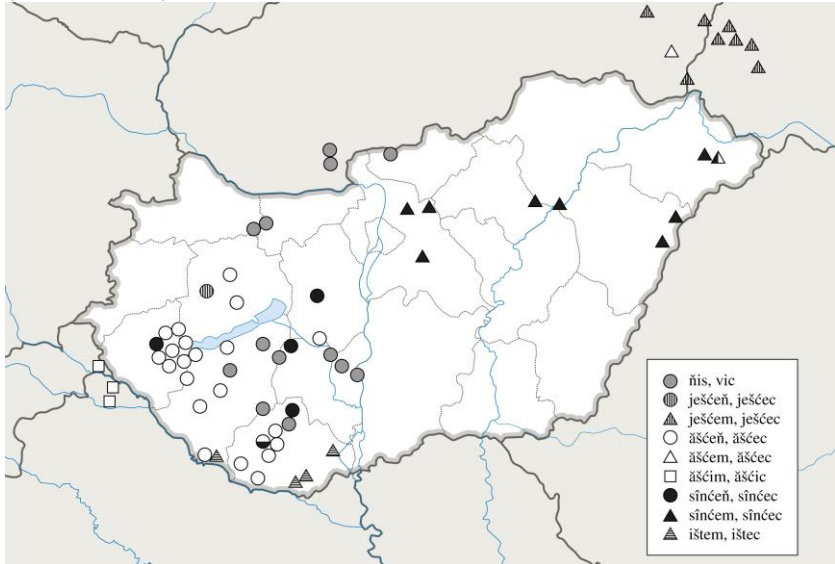
2. ábra: A jelen idejű létige 1SG alakjainak mintázata

A *jesk* a kelet-szlovákiai és kárpátaljai területen elterjedt, Magyarország keleti felében megtaláljuk elszórva a románnal azonos *is* alakot, míg a Dunántúlon túlnyomóan a *mis* alakot használják (de sporadikusan egy *más* alak is rendre előfordul, leggyakrabban Zala és Somogy megye határához közel). A déli határnál megjelenik egy *mesk* alak, a *mes* pedig főként a horvátországi Muraközben (*Međimurje*), kis mértékben a szlovéniai Muravidéken (*Prekmurje*) fordul elő. Megállapíthatjuk tehát, hogy Magyarországon számos egyéb alakváltozat mellett leginkább a *mis* van használatban (Rosenberg 2018b: 1093–1094).

Bár a vizsgálat elsősorban nem erre fókuszál, szót kell ejtenünk arról, hogy a létige pozíciója egyes nyelvváltozatokban szabadabb (erdélyi-bánáti 1a-b), míg másokban kötöttebb (erdélyi-körösvidéki 1c). A román beszélt nyelvben ezekben a típusú mondatokban csak a posztverbális pozíció lehetséges (1e), más sorrend hibásnak számít (1d).

- (1) a. *Ju biñi mäs.*
 én jól van.1SG
 'Én jól vagyok.'
- b. *Jo mis kupil.*
 én van.1SG fiú
 'Én fiú vagyok.'
- c. *Jo-s fată.*
 én-van.1SG lány
 'Én lány vagyok.'
- d. **Eu femeie sunt.*
 én nő van.1SG
 'Én nő vagyok.'
- e. *Eu sunt înalț.*
 én van.1SG magas.SG.M
 'Én magas vagyok.'

Ha megvizsgáljuk az 1-2PL alakokat is, a következő eredményeket kapjuk (lásd a 3. ábrát):

3. ábra: A jelen idejű létige 1-2PL alakok mintázata beás közösségekben

A térképen megfigyelhetjük, hogy Magyarország keleti felében és a horvát határ mentén egyes beszélőközösségekben a létige 1PL végződése *-m* (a többi igehez hasonlóan), míg a Dunántúlon többnyire *-ń*. A kevés mintavételi pont dacára az is látható, hogy a *ńis* alak nem csak Tolna, hanem Baranya és Nógrád megyében, valamint a szlovákiai Nyitrai kerületben (*Nitriansky kraj*) is használatos. A *śínćeń*, *śínćec* alakok Zala megye helyett inkább a Dunához közelebb eső megyékben fordulnak elő, de ott is csak elvétve, tekintve, hogy a Dél-Dunántúlon az *ášćeń*, *ášćec* alakok a gyakoribbak. A kelet-szlovákiai, valamint ukrainai területeken található *ješčem*, *ješčec* formához hasonló alak Veszprém megyében is előfordul egy adatvételi ponton, de *-ń* végződéssel. Érdekessége abban rejlik, hogy az 1SG alak ott is a bánáti eredetű *mis* és nem *jesk* (vö. 1. ábra), a jelenség mindenesetre további vizsgálatra szorul. Láthatjuk tehát, hogy ugyan nem a jelzett helyeken, de a szótárakban fellelhető mindhárom forma megtalálható, mellettük pedig számos alakváltozat létezik, melyek kapcsolatban állhatnak az országhatáron túli közösségek nyelvvaltoztatában található formákkal, azonban a pontosabb képhez további vizsgálatok szükségesek (Rosenberg 2018b: 1095).

3.1. A bánáti paradigma komponensei

Egyrészt adódik a kérdés, hogy miért az oka annak, hogy a míg beás írásmód minden forrásban egy egységként kezeli a bánáti eredetű alakokat, a román nyelvatlaz (ALRM) szerzői viszont kötőjellel írják őket (*mi-s*, *ni-s*, *vi-s*). Másrészt meg kell magyaráznunk, hogy a *ni-s* ~ *ńis*, *vi-s* ~ *vic* alakok különbségei milyen hangváltozást tükröznek.

A kötőjelezett írásmód az atlaszokban nem véletlen, ugyanis a három alak feje (*-s*) a már említett $\acute{i}s_{3SG=PL}$ létige, melyet a beások nyíltabban, *ás* formában ejtenek (bár a tőmagánhangzó az említett esetekben éppen törlődik). A teljes relexikalizált igealak a személyes névmás tárgy-, vagy részes eseti kopulatív (hangsúlytalan) alakjának kombinációjából jött létre. Tekintve, hogy a románban bármelyik számot, vagy személyt is vesszük alapul a három közül, mindkét eset kopulatív névmásával kombinált létige a kívánt alakot adja eredményül (pl. $ne_{CL.ACC.1PL} + \acute{i}s_{3SG=PL} \rightarrow ni-s \leftarrow ni_{CL.DAT.1PL} + \acute{i}s_{3SG=PL}$). Ezért a létige paradigmájának pusztán három alakjára alapozva nem dönthető el, hogy melyik esettel állnak együtt (lásd a 3. táblázatot):

3. táblázat: A román személyes névmás tárgy- és részes eseti hangsúlytalan alakjai

	ACCUSATIVUS	DATIVUS
1SG	<i>m-, mă-</i>	<i>mi-</i>
1PL	<i>ne-</i>	<i>ne-, ni-</i>
2PL	<i>v-</i>	<i>v-, vi-</i>

Az $n \rightarrow \acute{n}$ hangváltozás, azaz a palatalizáció nem a beás belső nyelvi fejlődése, vagy kontaktushatás eredménye, hanem a román nyelv erdélyi és bánáti regionális változataira vezethető vissza. Az 1956-os ALRM térkép leegyszerűsítő gyakorlata során a szavak kiejtésénél nem tüntette fel a palatalizációt (3. ábra), a bánáti alakok viszont épp a palatalizáló régióban léteznek, ezért biztosra vehetjük, hogy a *ni-s* írásmód valójában [nis] kiejtést takar. Mivel azonban a beás nyelvváltozatokban a már említett személyes névmás tárgy- és részes eseti hangsúlytalan alakjai éppúgy palatalizálódnak (*nie*-_{ACC=DAT}, *ni*-_{DAT}), a két eset közötti választás kérdésére nem adnak választ.

3.2. Az igesor magyarázata és „hiányzó” elemei

Elsőként Nógrád megyei beás közösségek vizsgálata során figyeltem fel az első, máshol nem adatolt bánáti alakra, amely a *číš*_{2SG}. Az accusativus 2SG kopulatív alakjai a románban *te-*, a beásban a palatalizáció miatt *é-*, míg a dativusé a románban *ți-*, a beásban pedig *c-*. Ez a tény a tárgyeseti komponens szerepét erősíti az összetett alakokban.

A továbbiakban számot kell adnunk a *vi-s* ~ *vic* alakok differenciájáról, a nógrádi *číš* alakban lévő /ʃ/ hangról is. A *vic*_{2PL} alakban lezajlott $s \rightarrow c$ változás analógiával magyarázható, a *vis* átveszi az igei 2PL *-ți* végződést. Tekintve, hogy a beás $C_{[-voice]}$ kapcsolatban a glide zöngétlenedik, a román igei 2PL *-ți* [tsʲ] személyrag a beásban mindig *-c* [ts] lesz, vö. *sunteți* → *síncec*, *fugiți* → *fuzic* 'futtok' stb. A *číš*_{2SG} szintén analógia eredménye, ugyanis az 2SG igei személyrag a beásban *-(i)j*, mely pozíciója miatt többnyire palatalizáción megy keresztül, vö. *plîng* – *plînz* 'sírok, sírsz', *arăt* – *arec* 'mutatok, mutatsz', *lukru* – *lukrij* 'dolgozom, dolgozol'. Az igesorból továbbra is „hiányzó” 3SG és 3PL alakok esetében pedig az accusativusi kopula elmaradására logikus magyarázat lehet, hogy a történeti alapalakhoz esetleg nem járul, mely így rövid marad és a redundancia kritériumának is megfelel.

A *číš* fenti etimológiáját azonban két adat, ha nem is annullálja, de mindenképp bizonytalanná teszi. Egyrészt a Muraközben és a Muravidéken a létige 2SG alakja *cij* (< *c(i)*-_{CL-DAT.2SG} + *áj*_{3SG}), eszerint pedig inkább a részes eset komponens feltételezhetnének az igesor részeként. Másrészt a leggyakrabban beás 2SG igealak a *ješć*, melynek gyakori variánsa a *jišč*. Vizsgálataim során, ha elenyészően

kevesen is voltak az összes megkérdeszethez képest, de két Nógrád megyei adatközlő, akik egyébként a *jišć* alakot preferálták, *číšć* alakot ejtettek.

Ha azonban folytatni kívánnánk az igesort, feltehetjük a kérdést, hogy ha 3SG és 3PL esetében is léteznének alakjai a igesornak, akkor milyen alakokat kellene kapnunk? Ha az eddigi analógia alapján gondolkodunk tovább, akkor feltételeznünk kellene egy **lāj*_{3SG} (< *le*_{ACC} + *āj*_{3SG}), illetve egy **lās*_{3PL} (< *le*_{ACC} + *ās*_{3PL}) alakot. Az azonban tovább bonyolítaná a képet, hogy míg az *āj* létige esetében nincs nyelvtani nem alapú megkülönböztetés, a tárgyeseti klitikumban különbség van *il*_{3SG.M} és *o*_{3SG} között, ráadásul tudjuk, hogy az *il* preverbális³ (pl. *l-am vāzut* 'láttam őt'), az *o* pedig posztverbális (pl. *am trimis-o* 'elküldtem őt') pozícióban jelenik meg. Így a **lāj*_{M.3SG} mellett valószínűleg egy **jo*_{F.3SG} alakkal is számolnunk kellene.

A terepmunka során sikerült adatolnom a három várt alakot, azonban nem az idézett dialektusokban, hanem a Baranya megye határvidékén lévő Alsószentmártonban, a munténiai-bánati nyelvjárást beszélők központjában. Az eddigi adatok alapján kizárólag az *unde* 'hol' kérdésszó után fordul elő, ami ekkor az *undi* allomorfort veszi fel, pl. *a tribat kã undi lāj*_{M.3SG} 'megkérdezte, hol van', *da undi jo*_{F.3SG} *a maj mikã fata-m* 'hát hol van az én legkisebb lányom?', *nu štiv undi lās*_{M.3PL} 'nem tudom, hol vannak'⁴ (Arató 2015: 51–52). A „teljes” bánati eredetű igeror tehát – eltekintve az ingadozástól – ekképp állt össze különböző régiókból (lásd az 5. táblázatot):

4. táblázat: *A beás accusativusi névmásra épülő létige teljes igerora*

	alak	komponensek	adatolt helyek
1SG	<i>mis</i>	< <i>m</i> _{-ACC} + <i>ās</i>	Dunántúl, Nógrád, Pest, Dél-Közép-Szlovákia
2SG	<i>číš</i>	< <i>ć</i> _{-ACC} + (<i>āš</i> < <i>ās</i> + - <i>j</i>)	Nógrád
3SG.M	<i>lāj</i>	< <i>l</i> _{-ACC} + <i>āj</i>	Alsószentmárton (és környéke)
3SG.F	<i>jo</i>	< <i>āj</i> + <i>o</i> _{ACC}	Alsószentmárton (és környéke)
1PL	<i>ńis</i>	< <i>ńe</i> _{-ACC} + <i>ās</i>	Tolna, Somogy, Nógrád
2PL	<i>vic</i>	< <i>v</i> _{-ACC} + (<i>āc</i> < <i>ās</i> + - <i>c</i>)	Tolna, Somogy, Nógrád
3PL.M	<i>lās</i>	< <i>l</i> _{-ACC} + <i>ās</i>	Alsószentmárton (és környéke)
3PL.F	<i>%les</i>	< <i>le</i> _{-ACC} + <i>ās</i>	Alsószentmárton (és környéke)

³ Természetesen nem felejtve, hogy a beásban nyelvjárástól függő gyakorisággal előfordul a reduplikáció (pl. *m-am huđuńitu-mã* 'kipihentem magam').

⁴ Az alsószentmártoni beszélők egyrésze többszámiban is distinkciót alkalmaz (*lās*_{M.3PL}, *les*_{F.3PL}), míg mások kizárólag a hímnemű alakot használják.

4. Imperfektum

A folyamatos múlt bizonyos nyelvekben olyan múltbéli cselekvést vagy történetést kifejező igeidő, amely hosszabb időn át fennállt, esetleg múltban rendszeresen ismétlődött, valamint a kezdő- és végpontja a szövegkörnyezetben ismeretlen, esetleg a beszélő számára nem bír jelentőséggel. Gyakorta fejez ki olyan múltbéli állapotot vagy olyan cselekvést, amely folyamatban volt, amikor egy másik cselekvés közbejött.

A beás imperfektum a román köznyelvhez hasonlóan a latin *imperfectum* leszármazottja funkcióit tekintve, alakja egyes nyelvjárásokban ezzel megegyező, míg más nyelvjárásokban elmozdulások is megfigyelhetők. A következőkben részletesebben görcső alá veszem az imperfektumi alakokat⁵.

4.1. Imperfektum az erdélyi-bánáti nyelvjárásban

A beás nyelvváltozatok közül a nyelvleírásokban mind ez idáig két idiolektust szerepeltettek, melyek egymáshoz nagyon hasonló, erdélyi-bánáti eredetűek (ld. Papp: 1982b: 48, Orsós 2002b: 110). Ezek alapján a létige imperfektumi paradigmásora az 1. táblázatban látható⁶.

5. táblázat: A beás és a román imperfektum a nyelvleírásokban

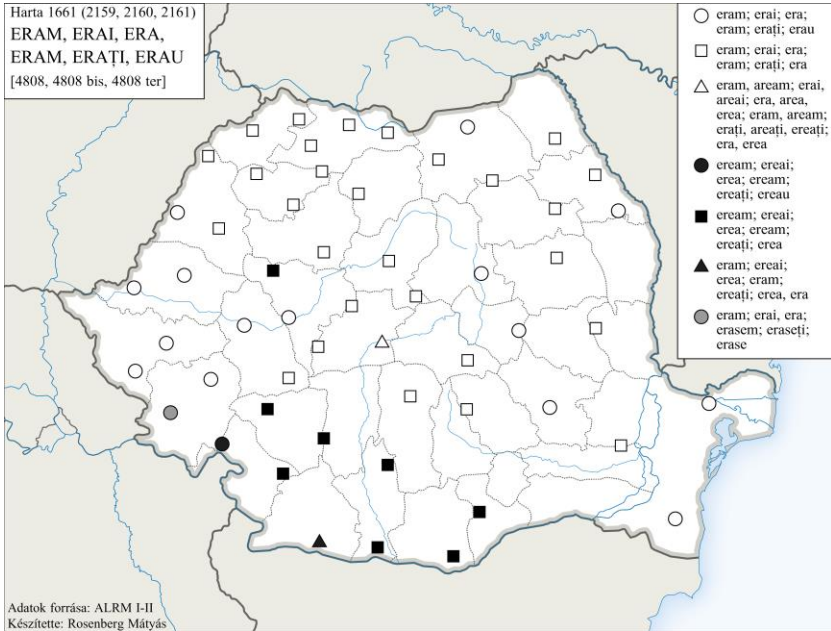
	Beás	Román
1SG	<i>ăjram</i>	<i>eram</i>
2SG	<i>ăjraj</i>	<i>erai</i>
3SG	<i>ăjra</i>	<i>era</i>
1PL	<i>ăjrań</i>	<i>eram</i>
2PL	<i>ăjrac</i>	<i>eraţi</i>
3PL	<i>ăsra</i>	<i>erau</i>

A táblázat alapján elsőként a román adatokat szemügyre véve megállapíthatjuk, hogy a román *fi* létige imperfektumának alakjai a sztenderd nyelvben az *era* ragozott alakjai. Az ALRM I-II vonatkozó térképe egy fokkal

⁵ Az erdélyi-körösvidéki nyelvjárási nyelvjárást nem vizsgálom, ugyanis az ilyen háttérrel rendelkező beszélők többsége nem használ imperfektumot, ezért az ő közösségeikben gyűjtött adatok egyelőre nem elegendőek a pontos elemzéshez.

⁶ Papp adatai az imperfektum esetében nem megbízhatóak, gyűjtése a román köznyelv alapján kikövetkeztetett, bizonyosan téves formákat is tartalmaz (*erau* stb.)

változatosabb képet mutat, ugyanakkor szem előtt kell tartani, hogy az atlasz számos (főként) hangtani eltérést leegyszerűsítve ábrázol (lásd a 4. ábrát):

4. ábra: Az létige imperfektumának dialektális mintázata Romániában

Megállapíthatjuk, hogy a köznyelvi román és a beás alakok között nincs nagyobb differencia. A szókezdetben álló román [je] a beásban mindig [əj], a beás 1PL személyrag pedig az erdélyi-bánáti beás nyelvjárások legnagyobb részében többségében *-î*, ritkábban *-m*, míg más nyelvjárásokban mindig az utóbbi (2a). A román nyelvatlasz adatai alapján hiába keresnénk a beás nyelvváltozatokban a 3PL *-u* végződés maradványát, hiszen a vonatkozó területeken a románban is a *era*_{3SG=PL} használatos. A beásban ugyanakkor a jelenidejű *ăsa*_{3PL} az imperfektívumi paradigmában is megjelenik, létrehozva az *ășra* alakot (2b).

- (2) a. *Miś ājrań atunše.*
 kicsi.PL.M van-IMPERF.1PL akkor
 'Kicsik voltunk akkor.'
- b. *Doj frac āsra aiś.*
 kettő.M fivér.PL.M van-IMPERF.3PL itt
 'Két fivér volt itt.'

Kutatásom során további paradigmásorokat is sikerült adatolni. A Dunántúl különböző részein számos mintavételi ponton, nem összefüggő területeken az *ās-* nem csak a 3PL alakban, hanem a többi többesszámú is alakban felváltja az *āj-*t (3a-b).

- (3) a. *Sărăś āsrań, n-avęń nīmika.*
 kicsi.PL.M van-IMPERF.1PL nem=birtokol.IMPERF.1PL semmi
 'Szegények voltunk, nem volt semmink.'
- b. *Fāloś āsrac toc, nu-j aśa?*
 boldog.PL.M van-IMPERF.2PL mind.PL.M nem=van így
 'Mind boldogok voltatok, nem igaz?'

Ettől eltérő dialektális paradigmásor van használatban Zala megyének a Kis-Balatontól Nagykanizsáig húzódó részein, illetve az onnan elköltözők beszédében (4a).

- (4) a. *Mare-j ara ińima, ka*
 nagy=CL.DAT.3SG.F van-IMPERF.3SG has.ART mert
grijǫnǎ ara.
 terhes.SG.F van-IMPERF.3SG
 'Nagy volt a hasa, mert terhes volt.'

A paradigmában a szókezdetben álló *āj-* helyett mindig *a-* áll, az *ās* itt nem jelenik meg, harmadik személyben pedig kizárólag az *ara*_{3SG=PL} alak használatos. Mindez rendkívül hasonlít a 4. ábrán fehér háromszöggel szerepeltetett erdélyi mintavételi pont másodlagos paradigmásorára, két apró különbséggel. A romániai nyelvjárások különböző mértékben diftongálnak, ahogy a beás nyelvjárások is. Utóbbiakban a román nyelvterületen is hallható /*ea*/ diftongusok pozíciótól és hangsúlytól függően /a/ vagy /e/ hangként monoftongizálódtak. A végeredmény teljes azonosság, mindössze az eltérő 3PL alakról kell számot adnunk, mely lehet a nyelvlatasz elnagyolt mintavétele éppúgy, mint analogikus változás eredménye.

Más csoportoknál a bánati eredetű, a személyes névmás accusativusi klitikumait inkorporáló jelenidő kiváltja az *āj-* imperfektumtövet, létrehozva

ezzel a hibrid *misram*_{1SG, IMPERF} ‘voltam’ (< *m*_{-CL.ACC.1SG} + *ās*_{3SG=PL} + *-ra*_{IMPERF} + *-m*_{IMPERF.1SG}), *číšraj*_{2SG, IMPERF} ‘váltál’ (< *č*_{-CL.ACC.2SG} + (*ās*_{3SG=PL} + *-j*_{2SG}) + *-ra*_{IMPERF} + *-j*_{IMPERF.2SG}) stb. alakokat, melyek így már 4-5 elemből tevődnek össze, erősítve ezzel a többszörösen szintetikus formát (5a) (Rosenberg 2018b: 1101).

- (5) a. *Kînd maj tînâr misram, maj mulc*
 Amikor ADV fiatal.SG.M van-IMPERF.1SG ADV sok.SG.M
rîndurj mă dušam.
 alkalom.PL.N CL.ACC.1SG megy-IMPERF.1SG
 'Amikor fiatalabb voltam, gyakrabban jártam.'

Az erdélyi-bánáti nyelvjárás eddig előforduló imperfektumainak paradigma-sorát az alábbi (6.) táblázat mutatja (a teljesség igénye nélkül):

6. táblázat: Az erdélyi-bánáti nyelvjárás létigéinek imperfektumi alakjai

	āj-típusú	ās-típusú	a-típusú	hibrid
1SG	ājram	ājram	aram	misram
2SG	ājraj	ājraj	araj	číšraj
3SG	ājra	ājra	ara	ājra
1PL	ājrań	āsrań	arań	ńisrań
2PL	ājrac	āsrac	arac	vicrac
3PL	āsra	āsra	ara	āsra

4.2. Imperfektum a munténiai-bánáti nyelvjárásban

Az munténiai-bánáti beszélőközösségekben is ismert, azonban képzési módja jelentősen eltér (6a-c) (Arató 2016: 107).

- (6) a. *Fõrte frumõsã arẽ-sã.*
 Nagyon szép.SG.F AUX=van.IMPERF.3SG
 'Nagyon szép volt.'
- b. *P-înkulo a venit doj cîgan, čine fãrte*
 PREP=ott AUX.PP jön.PP két cigány akik nagyon
sãrac arẽ-sã.
 szegény.PL.M van.IMPERF.3PL
 'Arra járt két cigány ember akik nagyon szegények voltak.'
- c. *Irẽ d-und-irẽ, irẽ-sã*
 van.IMPERF.3SG PREP=ahol=van.IMPERF.3SG van.IMPERF.3SG
un sãrak.
 egy.M szegény.SG.M
 'Hol volt, hol nem volt, volt egy(szer) szegény (ember).'

A példamondatok rögtön két dialektális különbségről tanúskodnak. Egyrészt az imperfektum alapalakja egyik nyelvváltozatban *arę* (6a-b), míg a másikban *irę* (6c), noha ugyanazon a település lakói. Másrészt fontos megjegyezni, hogy az *arę* alakot használó beszélőnél nem maradhat el a kiegészítő *-să*, míg az *irę* alakot használónál egyazon mondaton belül is előfordul kétféleképpen. A példamondatok alapján ugyan nem látható, de a létige imperfektuma csak harmadik személyben fordul elő, így valószínűleg defektívnek tekinthető.

Összefoglalás

Írásomban igyekeztem a terepmunkám során nyert előzetes eredményekkel gazdagítani a beás nyelvváltozatokról szerzett tudásunkat. A jelen idejű igealakokkal kapcsolatban kiderült, hogy számos alakváltozattal és paradigma-sorral van dolgunk, jóval többel, mint amelyet eddig tudtunk. A korábban ismertek földrajzi disztribúciója pedig jóval összetettebb, mint azt az eddigiek alapján gondoltuk, nem beszélve az országhatárokon túl beszélt beás nyelvváltozatokról, melyek közül a kelet-szlovákiai és kárpátaljai nyelvváltozatokról korábban nem láttak napvilágot kutatási eredmények. Bár vannak eredmények, amik szerint a beásban relexikalizálódott hibrid létigék az accusativus és a létige rövid alakjából állnak, ráadásul több nyelvváltozatban az imperfektumba is behatolnak, ellentmondó adatok is találhatóak köztük, így ezeket továbbra is szükséges vizsgálni. Az imperfektumi létigei sor korábban nem ismert alakjait is sikerült adatolni egészen különböző beszélőközösségekben. A létigei sorok egymást kiegészítő alakjai annak fényében jelentenek különlegességet, hogy nem csak eltérő dialektális háttérű, de földrajzilag időnként egészen távoli, egymást nem ismerő, vagy egymással azonosságot tagadó etnikai csoportokról van szó, melyek egyéni és csoportidentitásukat, nyelvről alkotott elképzeléseiket egymástól eltérően alkotják meg.

Hivatkozások

- Academia Republicii Populare Romîne – Emil Petrovici 1956. *Micul Atlas Lingvistic Romîn. Serie Nouă. Vol. I.* București, Editura.
- Academia Republicii Socialiste România – Ioan Pătruț 1981. *Micul Atlas Lingvistic Român. Partea II (ALRM II) Serie Nouă. Vol. I.* București, Editura Academiei Republicii Populare Romîne.

- Arató Mátyás 2013. A beás nyelvjáráskutatás előzetes tapasztalatai. In Arató Mátyás – Cserti Csapó Tibor (szerk.) *Romológia „akkor és most” – romológusok második szakmai konferenciája. Konferenciakötet. Gypsy Studies – Cigány Tanulmányok 30.* Pécs, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Neveléstudományi Intézet, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék – Romológiai Kutatóközpont – Wlislöcki Henrik Szakkollégium, 47–65.
- Arató Mátyás 2015. Dialektológiai terepmunka Kelet-Szlovákia beás közösségeiben. In Cserti Csapó Tibor (szerk.) *Horizontok és dialógusok. IV. Romológus konferencia – tanulmánykötet. Gypsy Studies – Cigány tanulmányok 35.* Pécs, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék – Romológiai Kutatóközpont, 36–48.
- Arató Mátyás 2016. Az alsószentmártoni muncsánok nyelvváltozatának dialektális háttere. In Cserti Csapó Tibor (szerk.) *Horizontok és dialógusok. V. Romológus konferencia – tanulmánykötet. Gypsy Studies – Cigány tanulmányok 38.* Pécs, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék – Romológiai Kutatóközpont, 94–112.
- DEX 2016 = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan-Al. Rosetti” 2016. *DEX – Dicționarul explicativ al limbii române (ediția a II-a revizută și adăugită).* București, Editura Univers Enciclopedic Gold.
- Feischmidt Margit 2010. Megismerés és elismerés: elméletek, módszerek, politikák az etnicitás kutatásában. In Feischmidt Margit (szerk.) *Etnicitás. Különbőségteremtő társadalom.* Budapest, Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, 7–29.
- Kahl, Thede – Ioana Nechiti 2019. *The Boyash in Hungary. A Comparative Study among the Arșeleni and Munčeni Communities.* Vienna, Austrian Academy of Sciences. Vanishing Languages and Cultural Heritage, Vol. 1.
- Orsós Anna 1997. *Beás-magyar kéziszótár – Vorbé dă băjás.* Pécs, Gandhi Gimnázium.
- Orsós Anna. 2002a. *Beás-magyar igezótár.* Pécs, Gandhi Gimnázium.
- Orsós Anna. 2002b. *Beás nyelvkönyv – Pă lymbă băjásilor.* Kaposvár, Dávid Oktatói és Kiadói Bt.
- Orsós Anna. 2008. *Beás-magyar kisszótár. Vorbé dă băjás (3. kiadás).* Kaposvár, Dávid Oktatói és Kiadói Bt.
- Orsós Anna – Kálmán László 2009. *Beás nyelvtan. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 97.* Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet – Tinta könyvkiadó.
- Papp Gyula 1980. Segédanyag beás cigány gyermekek magyar nyelvi kommunikációs képességének fejlesztésére. In Várnagy Elemér (szerk.) *Tanulmányok a Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Kar cigánykutató munkacsoportjának vizsgálataiból I.* Pécs, JPTE Tanárképző Főiskola.
- Papp Gyula. 1982a. A beás cigányok román nyelvjárása. In Várnagy Elemér (szerk.) *Tanulmányok a Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Kar cigánykutató munkacsoportjának vizsgálataiból V.* Pécs, JPTE Tanárképző Főiskola.

- Papp Gyula. 1982b. Beás-magyar szótár. In Várnagy Elemér (szerk.) *Tanulmányok a Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Kar cigánykutató munkacsoportjának vizsgálataiból VI.* Pécs, JPTE Tanárképző Főiskola.
- Radosavljević, Petar 2012. Particularitățile ale structurii fonologice și morfologice în graiurile băieșilor din Croația. *Philologica Jassyensia*, An VIII, Nr. 2 (16): 247–258.
- Rosenberg Mátyás 2017. Keletről nyugatra – Beás nyelvváltozatok Kelet-Szlovákiában. In Gyófi Renáta – Kocsis Zsuzsanna – Krizsai Fruzsina (szerk.) *Kérdések a Félúton műhelyéből, utak a megoldásokhoz. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolájának 11. Félúton konferenciáján elhangzott előadások tanulmánykötete.* Budapest, Kalota Művészeti Alapítvány, 99–114.
- Rosenberg Mátyás 2018a. Identificación y diferenciación lingüísticas de los gitanos boyash de Hungría. *VERBUM Analecta Neolatina*. Tomus XIX, Fasciulus 1–2: 99–117.
- Rosenberg Mátyás 2018b. Bánáti eredetű hibrid létigék a beás nyelvváltozatokban. In Dombi Judit – Farkas Judit – Gúti Erika (szerk.) *Asszimetrikus kommunikáció – asszimetrikus viszonyok. A XXVI. MANYE Kongresszus konferenciakötete.* Pécs, Szak Kiadó, 1087–1105.
- Sikimić, Biljana 2005a. Banjaši na Balkanu. In Biljana Sikimić (ed.) *Banjaši na Balkanu: Identitet etničke zajednice.* Beograd, Balkanološki Institut (Institute for Balkan Studies), 7–12.
- Sikimić, Biljana 2005b. *Banjaši u Srbiji.* In Biljana Sikimić (ed.) *Banjaši na Balkanu: Identitet etničke zajednice.* Beograd, Balkanološki Institut (Institute for Balkan Studies), 249–275.
- Sorescu Marinković, Annemarie 2008. The Bayash in Croatia: Romanian vernaculars in Baranja and Medjimurje. In Biljana Sikimić – Tijana Ašić (eds.) *The Romance Balkans.* Beograd, Balkanološki Institut (Institute for Balkan Studies), 173–225.
- Sorescu Marinković, Annemarie 2011a. Strategies for Creating an Explanatory Bayash Dictionary in Serbia. *Revue Roumaine de Linguistique* 56(1): 29–46.
- Sorescu Marinković, Annemarie 2011b. Noi iștem rumâni și nu ni-i ăao - băieșii din Mehovine. *Piramida*, primăvară 2011(2): 10–25.
- Szalai Andrea 2006. Egységesség? Változatosság? A cigány kisebbség és a nyelvi sokféleség. *Nyelvtudományi Közlemények* 103: 163–204.
- Varga Ilona 1997. *Beás-magyar, magyar-beás szótár.* Pilisvörösvár, Konsept-H Kiadó.